

TANULMÁNYOK

Veszprém eleste és visszafoglalása (1552–1566)¹

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Buda 1541., majd Székesfehérvár 1543. évi elestét követően Veszprém stratégiai szerepe megnövekedett. A véghelyé vált püspöki székhely – (Vár)Palotával együtt – egyrészt egyszerre védelmezte a Balaton-felvidéket és Zala vármegyét, valamint a Bakony átjáróit, így a Kisalföldet és Alsó-Ausztriát az Oszmán Birodalom hadainak előretörésétől és portyáitól. Másrészt lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar csapatok fenntarthassák a magyar közigazgatást, azaz az adózást egészen a Duna vonaláig. Az állandó hadi állapot, a székesfehérvári török csapatok folytonos támadásai miatt a veszprémi püspök képtelen volt megvédeni a várat, ezért rezidenciáját áthelyezte Sümegre, Veszprémbe pedig az uralkodó zsoldján felfogadott hadak érkeztek. I. Ferdinánd megbízottjai (ecsedei Báthori András, Niklas Graf zu Salm, Sigmund von Herberstein) és Fráter György 1549. szeptember 8-án Nyírbátorban aláírták azt a megállapodást, amely értelmében Erdélynek Habsburg uralom alá kellett kerülnie. Cserébe Szapolyai (I.) János özvegye, Izabella királyné 100 000 forint kárpótlást, évi jövedelmet kapott volna, míg György barát Erdély kormányzóságán felül a Várdai Pál esztergomi érsek halála után megüresedett érsekséget és bíborosságot. A nyírbátori szerződés azonban elindította azt a háborút, amely különböző intenzitással a Magyar Királyság és Erdély egymástól távoli területein egészen a drinápolyi béke megkötéséig dúlt. Emiatt cserélt kétszer is gazdát a veszprémi vár kevesebb, mint tizenöt év leforgása alatt.

„Beszperim vár alatt lón hamar megszállása²

Mert ugyan szintén azon napokban³ történt vala, hogy egy Hamza nevű rác, ki nek Szulimán az feiróvári fő tisztoiselést adta, és az annak foglalására kétszáz lovással s

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

² TINÓDI 1554. 85. o.

³ 1552 tavaszán.

megannyi számú janicsárokkal megyen vala, étszakai szerencsétlen harcon az mi gyaloginktól, kik Beszprémből kimentenek vala, elfogattaték, s az fő janicsárok közül is egynéhányan megölettetnének, kik között Haragos Elezes⁴, aki igen nagy baltával, mineművel négyszegűven való gerenda-faragással az ácsok élnek, mindkét kézre egyaránt harcol vala, puskából általlóttetvén elveszett volt. Annak a híres-neves férfinak s barátjának véletlen veszedelmén megbúsolván Herélt⁵, azelőtt való győzedelemmel is megbátorítottván s az több fő basákkal, bégekkel tanácskozáan végezé, hogy Beszprémet megszállja, minekelőtte Achomates⁶ az ázsiabéliekkel elérkeznék, mivel onnét⁷ az vitézlő népek gyakorta vérrel csatázni s prédálni nem szünnének, s az úton járókat ölnek s fogdosnák.”⁸

Mind a fent idézett Istvánffy Miklós, mind pedig Ibrahim Pecsevi történeti munkájában a veszprémi gyalogok Hamza székesfehérvári szandzsákbég elleni sikeres támadásával magyarázta a vár 1552. évi ostromát.⁹ Megfogalmazásuk alapján úgy vélhetjük, hogy Khádím Ali budai beglerbég egyszerűen csak bosszút akart állni a Paksi János¹⁰ által először Veszprémben, majd Komáromban fogva tartatott, súlyosan megsebesült barátjáért.¹¹ Bár minden valószínűség szerint ez is közrejátszott az események illetően alakulásában, ám nem feledkezhetünk meg róla, hogy ekkor már harmadik éve dúlt a háború a Habsburg és az Oszmán Birodalom között a Magyar Királyság területén, amelynek az egyik hadszíntere a Dunántúl volt. E harcokban Veszprém stratégiai szerepe is felértékelődött.

Mint már említette, a nyírbátori szerződés elindította azt a háborút, amely különböző intenzitással, a Magyar Királyság és Erdély egymástól távoli területein egészen a drinápolyi béke megkötéséig dúlt. A marosvásárhelyi gyűlésen 1549 decemberében ugyan az erdélyi rendek jóváhagyták a György barát által tető alá hozott megegyezést, ám Izabella királyné és Petrovics Péter a Portán bepanaszolta azt. Szulejmán szultán is azon igyekezett, hogy Erdély átvételét meggátolja, ezért Szeged megerősítésén túl 1549 tavasza óta Szolnok megépítésére készültek. Dobó István egri prefektus és Heves vármegye is folyamatosan a

⁴ Valószínűleg ő lehet a Pecsevi által említett Iliász janicsár aga. THÚRY 1896. 272. o.

⁵ Khádím Ali budai beglerbég.

⁶ Kara Ahmed másodvezír, magyarországi szerdár az 1552. évben.

⁷ Veszprémből

⁸ ISTVÁNYFFY 2003. 181–182. o.

⁹ THÚRY 1896. 272. o. Lásd még: ERDÉLYI 1913. 28. o.; SZÁNTÓ 1970. 49. o.; SZÁNTÓ 1985. 96. o.

¹⁰ PÁLFFY 1998. 107–108. o.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 12.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Csányi Ákosnak. Nr. 1.

Tisza és a Zagyva összefolyásánál lévő település mielőbbi megszállását szorgalmazta, hogy még a budai beglerbég előtt erősséget építsenek a stratégiailag fontos helyen. Végül 1550 szeptemberében Niklas Graf zu Salm és Báthori András országos főhadnagy vezetésével Ferdinánd király hadat küldött Egerbe. Ennek fedezete alatt 1550. szeptember közepén a környékbeli vármegyék robotmunkájával megkezdődött Szolnok kiépítése.

Kászim budai beglerbég azonban a béke megszegésére hivatkozva támadással fenyegetőzött. A várható oszmán támadás megakadályozására Salmmal együttműködésben Nádasdi Tamás országos főhadnagy szeptember második felében Pápán szállt táborba az országrész vármegyéinek hadaival, míg Paksi János veszprémi hadnagy katonasága Veszprémnél, Nyári Ferenc lovasai és gyalogosai pedig a Dunától északra Nyitránál gyülekeztek. Kászim beglerbég ezzel egy időben összevonta a seregét Pest mellett egy esetleges Szolnok elleni támadáshoz. Csapataihoz a fehérvári és az esztergomi szandzsákbég is csatlakozott hadainak egy részével. Paksi Veszprémből folyamatosan tájékoztatta Nádasdit a Fehérváron maradt oszmán csapatokról és szándékaikról. A veszprémi hadnagy szeptember 26-án azt írta az országos főkapitánynak, hogy egy, az egykori koronázóvárosból jött ember vallomása szerint az ellenség a városban csak gyenge erővel rendelkezik. Ezért úgy vélte, nem kell tartani a támadásuktól.¹²

A következő hónap 8-ik napján Paksi újabb levelet írt az erre őt utasító Nádasdinak. Az országos főkapitány a fehérvári bíró és egy bizonyos Kecskés Lukács városi esküdt által a veszprémi hadnagyhoz küldött ember beszámolója alapján egyrészt arról értesült, hogy a budai beglerbég a hadával még Pestnél táborozik. Másrészt kiderült, hogy a fehérvári oszmán had annyira kis létszámmal, hogy nemhogy támadást nem tervez, hanem vajdáik egyenesen a magyarok támadásától tartanak, ezért a külvárost¹³ próbálják megerősíteni.¹⁴

Paksi – Nádasdi utasítására – azonban nem csupán a fehérváriaktól próbált információkat szerezni Kászim beglerbég és a Dunántúlon maradt oszmán hadak szándékairól. A veszprémi hadnagy október 16-án azt jelentette az országos főhadnagynak, hogy a részére küldött utasítás szerint a paksi polgárokat is megbízta hírek beszerzésével.¹⁵ Négy nappal későbbi, október 20-i leveléből

¹² MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 4.

¹³ A szövegből nem derül ki melyik külvárosról lehetett szó.

¹⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 6.

¹⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 7.

azonban kiderült, hogy ezek még nem tértek vissza, így egy fehérvári emberét küldte utánuk. Ha ő visszaérkezik, akkor egyből ír Nádasdinak – ígérte.¹⁶

Paksi csak október 23-án is azt jelenthette az országos főhadnagynak, hogy a paksiak nem tértek vissza. A fehérváriaktól azonban újabb híreket kapott az előző napon. Eszerint a törökök hétezer tatár érkezését várják, míg Kászim beglerbég a hadával Szegeden állt. A veszprémi hadnagynak arról is voltak értesülései, hogy nyolc török lovas a Bakonyban kóborolt és Kislőd falunál több embert megöltek és megsebesítettek. Emellett azt is tudni vélte, hogy október 22-én negyven török lovas ment Balatonkenesére.¹⁷

Öt nappal később, október 28-án Paksi ismét csak azt jelenthette Nádasdinak, hogy a fehérvári vajdák még mindig félnek. Azaz attól tartottak, hogy a magyarok támadni fognak.¹⁸ A hónap végén azonban a vármegyei hadak feloszlottak. Azt mondhatjuk tehát, hogy majd több héten keresztül lényegében farkasszemet néztek egymással a felek és arra vártak, hogy ki lép először. Salm, Báthori és Nádasdi stratégiája bevált, hiszen az egyidejű és többfrontos felvonulás miatt Kászim beglerbég és bégjei nem mertek kockáztatni és tétlenül nézték, hogy a magyarok felépítsék Szolnokot.

A következő évben, 1551-ben, míg Nádasdi Tamás országos főkapitány elhagyta a Dunántúlt és az Erdély birtokbavételére indított sereggel tartott, a győri had felett parancsnokló Reinprecht von Ebersdorf obrist-feldmarsall¹⁹ pedig – betegsége miatt – szintén nem tartózkodott a számára kijelölt helyen, addig Kászim budai beglerbég és a dunántúli szandzsákbégek átfogó portyaszorozatot indítottak. Veli esztergomi bég 1551 júliusának a végén a Garam mentén, Dervis pécsi bég Babócsa irányába, Velidzsán fehérvári bég Veszprém, Vas és Zala vármegyék vidékein, végül Arslán hatvani bég Nógrád vármegyében támadott. A portyák felemás eredménnyel zárultak, de Velidzsán tetemes zsákmánnyal tért ekkor haza.

Kászim beglerbég augusztus elején újra egybegyűjtötte a szandzsákok hadait. A mintegy 10 000 fős sereggel hamarosan elfoglalta Gesztes és Vitány várait. Ezt követően Tata alá szállt, ám a stratégiai jelentőségű erősséggel nem bírt. Az ostrom közben lovasai Komáromig portyáztak.

¹⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 8.

¹⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 9.

¹⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 10.

¹⁹ Megfelel a ma használatos vezérezredes jelzésű katonai rendfokozatnak.

A sikeres hadműveletet követően augusztus hónap utolsó napjaiban a budai beglerbég egy újabb portyasorozatra adott parancsot. Velidzsán bég újra Zala vármegyére támadt és Szentgrót városáig jutott, majd a Zala folyó mentének kifosztását követően Veszprém irányába vonult vissza, mint ahogyan erről Tápi Márton deák pápai udvarbíró Sennyei Ferenc kapui prefektust tájékoztatta.²⁰ Ehrenreich von Königsberg győri és Rátkai Pál pápai lovasai, Nádasdi Rába vidéki hadaival és számos környékbeli végház csapataival kiegészülve a Bakonyon átkelve a Séd patak völgyében elébe kerültek a Balaton-felvidéken gyanútlanul hazafelé tartó fehérvári bégnek. Paksi János veszprémi vitézeivel lesre csalta a portyázókat. A kialakult összecsapásban Velidzsán hada súlyos vereséget szenvedett. A bég maga is alig tudott megmenekülni.²¹ Az akkori eseményeket leglényegretörbben talán Forgách Ferenc váradi püspök fogalmazta meg művében: *„Az ellenség pedig hol itt, hol ott mutatta meg a háború szörnyűségeit.”*²²

Mindezekből kitűnik, hogy Veszprém komoly szerepet játszott a dunántúli harcokban, hiszen az ide rendelt had egyszerre védelmezte a Bakonyon át a Rába és a Kisalföld, valamint a Balaton-felvidéken keresztül Zala vármegye felé vezető utakat, szemmel tartotta és fenyegette a székesfehérvári oszmán hadat, valamint portyáival elérte a Duna vonalát is, így zavarva Buda utánpótlását és behajtva az itteni lakosság adóját. Nem lehet kétségünk arról, hogy ezek a szempontok inkább közrejátszottak Khádím Ali döntésében, mint Hamza bég fogságba esésének a megbosszulása. Emellett a budai beglerbég elhatározását és cselekvését még egy esemény befolyásolhatta, illetve befolyásolta. Forgách már idézett művében a következőket vetette ugyanis papírra: *„Ali budai basa is szorgalmasan háborúzott, azt tartván, hogy az alkalmat nem szabad elszalasztania. Mert Paksi János veszprémi kapitány Ferdinándhoz távozott, hogy segítséget és pénzügyi támogatást kérjen, és közben őrségül csak néhány gyalogost és rendezetlen paraszttömeget hagyott hátra.”*²³

A váradi püspök szerint tehát a budai beglerbég Paksi távollétét használta ki és vette ostrom alá Veszprémet. Azt mondhatjuk, hogy Forgách állítása fedte is a valóságot, meg nem is. Paksi valóban nem tartózkodott 1552 májusában Veszprémben, de nem azért maradt távol, mert az uralkodótól kívánt szemé-

²⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 18. d. Litteratus Mártron levele Sennyey Ferencnek Nr. 1. A portyáról még: MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Pelérdi Ádám levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 6.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 9. d. Cseh Dénes levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 2.; MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 25. d. Nádasdi Tamásné levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 28.

²¹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Pelérdi Ádám levele Nádasdi Tamásnének. Nr. 4.; HATVANI 1858. 269–271.

²² FORGÁCH 1982. 53. o.

²³ FORGÁCH 1982. 53. o.; VERESS D. 1983. 59. o.

lyesen segítséget és pénzt kérni, hanem – mint, ahogyan Istvánffy fogalmazott: „Beszpréni kapitány vala Paksy János, ki eredetinek s nemzetségének nemességén kívül semmi egyebet az vitéztlői tiszthez nem hozott vala, hanem majd szintén azokban az napokban onnét az komáromi kapitánságra, úgy mint nyugalmasbra, Ferdinándtól általvitetett.”²⁴ Paksi „áthelyezésére” már korábban sor került. A Magyar Kamara 1552. április 2-án megküldte Paksi és főhadnagytársa, Zay Ferenc²⁵ komáromi felfogadási iratát (*Bestallung*) és az instrukcióját is.²⁶ Így nem csodálkozhatunk azon, hogy május 19-én már ebbéli minőségében írt levelet Miksa főhercegnek, kérve, hogy megfelelő személyt nevezzen ki a veszprémi had élére, nehogy a kialakult helyzetből nagy baj legyen.²⁷ Az uralkodó ugyan Paksi helyére kinevezte Gersei Pethő Pétert²⁸, ám „Vasas Mihálytól²⁹, Paksy képebelitől, erőtelen s eleitől elhasonlott szívű embertől semmiképpen bé nem bocsáttaték.”³⁰ A „magyar Lívius” emellett azt is tudni vélte, hogy Paksi fősvénysége és gondatlansága miatt a zsoldosok jó része megszökött a szolgálatból. Szerinte helyükre – zsákmányolás ígéretével – „szabad gyalogokat” fogadott fel, akik azonban nem engedelmeskedtek a parancsoknak és feladatukat rest módon látták el.³¹ Joggal feltételezhetjük, hogy ezekről a budai beglerbég is értesült és ezért támadta meg a védtelenné vált, ám stratégiai fontosságú végházat.

A keresztény hadvezetés már 1552 tavaszán tisztában volt ugyan azzal, hogy Khádím Ali még a szerdár főserégének megérkezése előtt támadni fog, ám annak irányát nem ismerte. Königsberg április 14-i leveléből a Linzben tartózkodó uralkodó arról értesült, hogy Khádím Ali Tata ellen fog vonulni.³² Május közepe után a pasa szándékait illetően azonban a keresztény fél egymással ellentétes információkkal rendelkezett. Erasm von Teufel május 19-én Léváról Nádasdinak írt levelében azt taglalta, hogy Veszprém megvédéséhez sem a védművei, sem az oda rendelt hadak nem elegendőek.³³ Azaz már ekkor keringtek hírek a vár és a város esetleges megtámadásáról. Ezzel szemben május 21-én Miksa főherceg arról tájékoztatta Bécsből Teufelt, hogy a budai beglerbég a Hont és Nógrád

²⁴ ISTVÁNYFY 2003. 182. o.; VERESS D. 1983. 59. o.

²⁵ PÁLFFY 1996. 198. o., PÁLFFY 1998. 107. o.

²⁶ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Finanz-und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hofffinanz Ungarn Bücher No. 206. Protokoll Registratur P

²⁷ SZÁNTÓ 1985. 97–98. o.

²⁸ PÁLFFY 1998. 108–109. o.

²⁹ PÁLFFY 1998. 108. o.

³⁰ ISTVÁNYFY 2003. 183. o.

³¹ ISTVÁNYFY 2003. 182. o.

³² ÖStA Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1552-4-12

³³ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Teuffel Erasmus levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 5.

vármegyei várak ellen tervez támadást.³⁴ Sőt Dobó István még május 29-én is azt írta, hogy Khádim Ali seregeivel Eger és Szolnok ellen készülődik.³⁵ Ám egyre több hír szólt Veszprém küszöbön álló ostromáról. Kerti Gergely deák Pápáról 1552. május 22-én kelt levelében azt közölte Nádasdival, hogy egy gyalogos jött hozzájuk Veszprémből. Beszámolójából kiderült, hogy a törökök Fehérvárra sok lőport és ágyúgolyót szállítottak, mert Veszprémet akarják megostromolni, amihez tizenkét bég gyűlt össze hadaival a Duna mellett és az itteni parasztokat szekerek kiállítására utasította.³⁶ Három nappal később, május 25-én Paksi Komáromból Nádasdinak már egészen bizonyosan írta, hogy a pasa tüzéségével és kilencezer fős seregével Veszprémet fogja megostromolni.³⁷

A hónap utolsó napjaiban már Bécsben is tisztában voltak azzal, hogy Khádim Ali a Dunántúlon fog támadni. Miksa főherceg május 27-én Teufelnek, május 28-án Sforza Pallavicininék és Königsbergnek, majd egy nappal később ismét Pallavicininék és Teufelnek írta meg a budai beglerbég szándékát. Utóbbit arra utasította, hogy a támadás esetén seregei egy részével csatlakozzon Königsberg Győrnél álló hadához és próbálják elúzni az ellenséget. Az Itáliában toborzott 3000 főnyi gyalogjával Ptujnál táborozó Pallavicininék pedig azt a parancsot adta, hogy zsoldosaival Pápa érintésével szintén haladéktalanul a végveszélybe került végház felmentésére vonuljon.³⁸ Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a főherceg még Königsberg részére május 28-án, valamint a Teufel számára egy nappal később keltezett levelében szintén említést tett Tata ostromának lehetőségéről is.³⁹ Ekkorra Khádim Ali már körülvárta Veszprémet. Magyar Bálint hadnagy május 29-én Nádasdinak azt jelentette Szzigligetről, „*hogy az terekek Beszprimet meg szálóták.*”⁴⁰ A támadás híre pedig gyorsan eljutott Bécsbe is, hiszen Miksa főherceg Königsbergnek írt május 30-ai levelében „visszaigazolta”, hogy értesült az ostrom megindulásáról. Emellett utasította a Győrnél álló keresztény had parancsnokát, hogy erőit más csapatokkal egyesítve mentse fel a végházat,

³⁴ ÖStA KA AFA 1552-5-19; SZÁNTÓ 1985. 96–97. o.

³⁵ SZÁNTÓ 1985. 97. o.

³⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 17. d. Kerti Gergely levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 3.

³⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 11.

³⁸ Erre lásd még Rátkai Pál 1552. május 29-i levelét: MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 30. d. Rátkai Pál levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 4.

³⁹ ÖStA KA AFA 1552-5-25; ÖStA KA AFA 1552-5-26; ÖStA KA AFA 1552-5-27; SZÁNTÓ 1985. 97. o., 99. o.

⁴⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 18. d. Magyar Bálint levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 10.

mert „*a Magyar Királyságnak és nekik is Veszprémen múlik minden.*”⁴¹ Königsberg igyekezett is eleget tenni az utasításnak. Paksi május 31-én azt közölte Nádasdi-val, hogy a győri had parancsnoka Veszprém megsegítésére háromszáz puskást magához rendelt, amelyek Tatán és Komáromban állomásoztak. Emellett várta a Teufel vezette további erősítést, azaz nyolcszáz landsknechtet⁴² és ötszáz könnyűlovast.⁴³

Közben a budai beglerbég hozzálátott az ostromhoz, amelynek részleteit mind Istvánffy, mind Forgách, mind pedig Tinódi Lantos Sebestyén hasonló módon örökítette meg.⁴⁴ Ezek közül ez utóbbi versbe szedett történetét szeretném idézni:

„Rávigyáza erre herélt Ali basa,
Temesvárat víja az fő Amhát basa,
Budából indula szép hadával basa,
Beszperim vár alatt lón hamar megszállása.
Ez Beszperin vára szép püspekség vala,
Az Balatom mellett merő kövön vala,
Az jó Paksi János ott főhadnagy vala,
De az megszálláskor királ felé ment vala.
Ezen Ali basa nagy örömbe vala,
Álgút igazgata, lóni parancsola.
Egy hétig az várat erősen rontatá,
De azzal ónéki csak keveset árthata.
Lám, benn az porkoláb jó Vas Mihál vala,
Ki miatt az basa sok kárt vallott vala,
Éjjel-nappal lóni basa siet vala,
Kitől várbéliek igen rettentek vala.

Tőnek hasonlást az sok gaz nép az várba,
Támadának porkoláb ellen haragba,
Az fokról zászlókat lehányák búokba,
Mínd zsákmánt tevének kincsbe ott az tárházba.
Az várból gaz népek sokan kiugrának,
Csak kevesen porkolábbal maradának,

⁴¹ ÖStA KA AFA 1552-5-30

⁴² gyalogos német zsoldoskatona

⁴³ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 27. d. Paksi János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 12.

⁴⁴ FORGÁCH 1982. 53. o.; ISTVÁNFFY 2003. 183–184. o.

Erről az terekek hamar hírt hallának,
 Az árulók vár köről mind leváगतának.
 Lón nagy rettenése szegín Vas Mihálnak,
 Hamar szót kiada, fogadá basának:
 Békével morhástúl ha elbocsátának,
 Várat ő megadná az hatalmas császárnak.
 Jó Ali basa ezt hogy hallá, erőle,
 Néki fogadá; várat kezéhez véve,
 Békével Vas Mihált eleresztetteté,
 Titkon terekeket ő utánna ereszté,⁴⁵

Érdeemes röviden foglalkoznunk azzal, mikor foglalták el a budai beglerbég hadai Veszprémet. Mind Tinódi, mind pedig Forgách azt jegyezte le, hogy az oszmán ostromágyúk hét napig törték a végház falait.⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy az ostrom június 3-a előtt nem zárulhatott le. Nádásdi Tamás legfőbb bizalmasa, birtokainak főprefektusa, Csányi Ákos a későbbi nádornak ugyanezen a napon Csányban kelt levelében a következőket jegyezte le: *„ma jüve ember Vázsonyból, bizonyal mondá, hogy teknapelút jüt egy ember Veszperémbüül, száz hajdú mek hasonlik, az papok marhájába sákmánt tesznek, aszonnép, ~~germe~~ gyermek fel sívalkodik, hogy az hajdúk kü indulnak, az türük indul az zajra. Az hajdúknak hátán menek az külsű várba, szorultak az belsű várba. Egy Vas Mihályt nevezet, hogy jámborul forkodik, kit azt mondot, hogy üremest mek ületné makát, oly helyeken forkodik. Hiszem, hogy szegény haláltúl fél, azért keresi halálát.”*⁴⁷ Azaz Csányi is csak a hajdúk árulásáról, meghasonlásáról számolt be.

Szintén június 3-án Gersei Pethő János pohárnokmester Pápáról kelt levelében a következőket közölte a későbbi nádorral: *„Mikor ide jutottam semiben tekéletes hírbem nem találtam őket, sem senki nem tougya mind ez óráig és ha Beszperémet meg vették vagy nem, egy órába tíz felé hírek jó mindeniket hiszik, tegnap Palotából bizonyal azt írták, hogy meg vették. Ma esmég bizonyal azt írták és izenték, jelt és kültek, hogy még keresztyén kéznél vagyon.”*⁴⁸ Pethő tehát június 3-án is úgy tudta, hogy Vas Mihály még tartja a várat, ugyanúgy ahogyan a szintén Pápán állomásozó Keglevics Péter királyi hadnagy. Utóbbi szintén azt közölte Nádásdival, *„hogh*

⁴⁵ TINÓDI 1554. 85–86. o.

⁴⁶ TINÓDI 1554. 86.; Forgách 1982. 53. Sajnos Istvánffy Miklós művében nem tett említést arról, mikor esett el a két oldalról lövetett vár. ISTVÁNYFY 2003. 183. o.

⁴⁷ MNL MOL.: MKA E 185 Nádásdy család lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádásdi Tamásnak. Nr. 37.

⁴⁸ MNL OL MKA E 185 Nádásdy cs. lt. Missiles 29. d. Pethő János levele Nádásdi Tamásnak. Nr. 9.

hyrwnk olyan waygon, hogh megh mostys byryak magokath az szygyn kerezthyennek benne."⁴⁹

Ezzel szemben Miksa főherceg június 2-án atyjának, Ferdinánd királynak Königsberg jelentése alapján, amit Teufel és Augusto Sbardelatti váci püspök küldött tovább Bécsbe, azt írta, hogy Veszprémet már elfoglalták a törökök.⁵⁰ Pontos dátum tehát a főherceg levelében sem szerepelt a végház elestével kapcsolatban, ám Csoron János Batthyány Ferencnek Devecserből június 3-án kelt leveléből ez is kiderül. Eszerint erre június 1-én, szerdán este került sort, amikor is a budai beglerbég Vast hitére magához hívta, majd mikor az visszatért, a törökök vele együtt bementek a belsővárba. A veszprémiek közül nyolcszázat vágtak le vagy vittek el kötélén. Khádím Ali 12 ezer fős hadával már vissza is tért Budára, de Velicsán béget otthagya, aki most Palota, míg a pasa Szentmárton ellen készül.⁵¹ Emellett a Szentszék bécsi nunciusa, Girolamo Martinengo Innocenzo del Monte bíborosnak június 5-én szintén azt vetette papírra, hogy Veszprém június 1-én elesett.⁵² Mindez azt jelenti, hogy a rossz hír 24 órán belül eljutott a császárvárosba, Miksa főherceg kezéhez.⁵³

A Miksa főherceg által Bécsből szervezett felmentő had tehát nem indult el Veszprém alá, mivel egyrészt a végház nem tartott ki addig, míg a különböző erők egyesülnek. Másrészt a parancsnokok egymás között sem tudtak egységre jutni. Pethő június 3-án Pápáról kelt levelében megírta Nádasdinak, hogy Teufel Königsberg parancsa ellenére cselekedett. Csányi szintén a későbbi nádornak a következőket vetette papírra: *„nem csak Magyarország, ekész kereszténység kegyelmedet büntetik Veszperém veszedelméjért, mostis sok szó waygon. Az istenért künyyerkek kegyelmednek, mint kegyelmes uramnak, kegyelmed mek bocsása, hogy én erül írok.*”⁵⁴

Miksa főherceg Veszprém elvesztését követően megpróbálta azonnal visszafoglalni a végházat. Königsberget június 2-án immár arra utasította a király nevében, hogy *„Ti vagy Veszprém várával törődjete, hogy visszavegyéte, mielőtt ugyanezt jobban megerősítik, vagy pedig ellenséggel szembe vonuljatok és ugyanezt a Mindenható segítségével bátran megtámadjátok és vele csatázzatok.*”⁵⁵ Csoron pedig a

⁴⁹ SZALAY 1861. 96. o.; SZÁNTÓ 1985. 99. o. (Hogy hírünk olyan waygon, hogy még most is bírják magukat az szegény keresztények benne.)

⁵⁰ ÖStA KA AFA 1552-6-2; ÖStA KA AFA 1552-6-5; SZÁNTÓ 1985. 100. o.

⁵¹ MNL OL MKA E 200 Acta diversarum familiarum. 7. tétel. Batthyány cs. lt. Fol.: 62.

⁵² KANÁSZ 2022. 60. o.

⁵³ SZÁNTÓ 1970. 49–51.; HUNGLER 1986. 53–54. o.

⁵⁴ MNL MOL.: MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 37.

⁵⁵ ÖStA KA AFA 1552-6-5

következő napon azt fejtegette Batthyáynak küldött levelében, mivel Velicsán bég igyekszik helyrehozni Veszprém védműveit, ezért gyorsan újra meg kellene ostromolni azt, immáron a Sforza és Francisco de Salamanca vezette olaszok zsoldosok segítségével. Siker esetén pedig, folytatta Csoron, Gesztet, Vitányt és Csokakőt is vissza lehetne venni.⁵⁶

Ez a hadjárat is megghiúsult azonban a parancsnokok egymás közötti vitája és féltékenysége miatt. Miksa főherceg hiába rendelte ki ugyanis a hadak vezetőjének Königsberget, Nádasdi a parancsait nem volt hajlandó követni.⁵⁷ Nem véletlenül írta Csányi július 27-én a későbbi nádornak ismét, hogy „*jüt vala hozám az német ember bor veni, ki az Csoron János kabnáját királnak mek vete, én nem adhaték bort eki, hogy valami szót vehesek túle valamenyire mek tartóztatam. Szóba indulánk, kérde ki szolkája vagyok, mondám hogy senkit nem szolkálok, sok szók küzet hoza kegyelmedet elű, hogy kegyelmed nagy úr és sok szántalan kencse vagyon és kegyelmed sem királnak, sem orszáknak nem akar szolkálni és hogy bizonal kegyelmed miat veszet el Veszperém.*”⁵⁸ A hatásköri civódások mellett megfelelő számú hadszer és ágyú, valamint a vontatásukhoz szükséges lóállomány sem állt rendelkezésre.⁵⁹ Königsberg ezért visszahúzódott erőivel Gyórhöz, hogy védelmezze Bécset és Alsó-Ausztriát. Teufel pedig csapataival visszatért a Felvidékre, míg az olasz zsoldosok Erdélybe vonultak.⁶⁰

Veszprém törökök kézben a Hegyesd elfoglalása és visszafoglalása közötti időszakban (1561–1562)

Veszprém elestével tehát megnyílt az út a törökök számára, hogy egyrészt a Bakonyon és a Balaton-felvidéken keresztül a Rába vonaláig, illetve Zala vármegyéig hódoltassák a keresztény lakosságot, behajtsák adóikat és esetlegesen híreket szerezzenek be. Másrészt az addig a Duna vonaláig portyázó és adóztató magyar hadak mozgását a stratégiai fontosságú végház megszerzésével meg lehetett nehezíteni, vagy akár teljesen meg lehetett akadályozni. Köves András veszprémi püspök birtokainak, illetve az említett területek lakóira újabb megpróbáltatás várt, amikor 1561 tavaszán a budai beglerbég személyesen érkezett meg Veszprémbe, hogy a hadműveleteket irányítsa, ahogyan erről Perneszi Far-

⁵⁶ MNL OL MKA E 200 Acta diversarum familiarum. 7. tétel. Batthyány cs. lt. Fol.: 62.

⁵⁷ ÖStA KA AFA 1552-6-35

⁵⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 7. d. Csányi Ákos levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 34.

⁵⁹ ÖStA KA AFA 1552-6-35

⁶⁰ SZÁNTÓ 1985. 100. o.

kas Babócsáról április 10-én kelt levelében beszámolt: „*Kászon basa igen gyűleke-
tik, azt nem tuggyok mi dolog, ha rablani akar menni, soha itt úgy el nem mehet, hogy
hírünkkel nem léssen*”.⁶¹ Perneszi attól félt, hogy a beglerbég a támadást a Dél-Du-
nántúl, azaz Babócsa és Sziget ellen fogja végrehajtani.⁶² A hadjárat feltételezett
irányáról a következő híradást Orosztónyi Péter hat nappal később, április 16-án
Szenyérből küldte Csányi Ákosnak. A szenyéri prefektus egy szemtanú jelenté-
se alapján arról számolt be, hogy Budáról három öregágyút, azaz ostromágyút
és néhány szekérszékű ágyúgolyót Pécsre vittek. Emellett egy Kaposvár alatti por-
tya során fogott török azt vallotta, hogy „*Kászon bassa ú maga el jű rablani Kanizsa
és Csorgó felé. Szándoka ez, hogy adig fűre nem bocsát. Ezt is mongya, hogy imár az
begler bék kihajája elől kű jüt et Pécsset vagyon.*”⁶³

A budai beglerbég készülődését és támadásának távlati célját tehát a határ-
vidéki magyar tisztviselők jól érzékelték, ám a pontos irányával nem voltak
tisztában. Ezért is érthető őket nagy meglepetésként, hogy a székesfehérvári
Hamza bég hadának egy részével 1561. április 16-ról 17-re virradó éjszaka a Ba-
laton északi partján álló hegyesdi váron ütött rajta és foglalta el azt.⁶⁴ Ormányi
Józsa, a veszprémi püspök sümegi prefektusa április 17-én a Nádásdi Tamás
nádornak, majd két nappal később Csányi Ákosnak írt levelében azt is tudni
vélte, mi okozta Hegyesd veszét. Írásukból kiderül, hogy a vár új porkolábjá,
Kalózi András éjjel-nappal az ivászáttal volt elfoglalva. Hegyesd megtámadá-
sának éjjelét megelőzően is porkolábtársával a szőlőhegyen egy pincénél ittak,
majd részegen tértek vissza. Kalózi ittasan aludt az ágyában és alig tudták feléb-
reszteni. Fogságba is esett. A másik porkolábnak azonban sikerült a várfoján át
kiszöknie a várból és a levél írásának idején még bujdosott.⁶⁵

Ormányi ugyanezen leveléből az is kiderül, hogy Hegyesd elfoglalását köve-
tően Bajazed vajda azonnal hozzálátott a környék falvainak meghódoltatásához.
Másképp tudni vélte a sümegi prefektus, hogy a vár alatt huszárvárat akarnak
építeni a törökök, sőt „*Tapolczán csinálnának kastélt az Hatos malomban, hogy béven*

⁶¹ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 28. d. Perneszi Farkas Magyar Bálint-
nak nr. 2.

⁶² MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 28. d. Perneszi Farkas Magyar Bálint-
nak nr. 2.

⁶³ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 26. d. Orosztónyi Péter Csányi Ákos-
nek nr. 10. Kiadva: Komáromy 1909. 219.

⁶⁴ MNL OL MKA E 185 Nádásdi család lt. Missiles 26. d. Ormányi Józsa Nádásdi Tamás-
nak nr. 15.

⁶⁵ MNL MKA OL E 185 Nádásdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Nádásdi Ta-
másnak. Nr. 15.; Komáromy 1907. 132.; Veress D. 1983. 79-80.

lovag lakhassék benne”⁶⁶. A veszprémi püspök prefektusa április 27-én két emberre, Molnár Antal és Molnár János beszámolója alapján jelentette, hogy ötszáz lovas kíséretével húsz szekérenyi élelmet hoztak a hegyesdieknek. Továbbá közölték, hogy „Hegyesdbe elég terek vagyon és igen építik. Immár száz gerendánál többet faragtat az vajda és mind az várba hordatta föl és mindennap gerendát és szarufát faragtat és palánknak való fát vágat.”⁶⁷ Az ellátmány beküldése és az építkezések azt jelentették Ormányi számára, hogy „bizon ez egész Zala vármegye el vész belőle”⁶⁸. Azaz a hegyesdi palánkba és az esetleg Tapolcára rendelt oszmán lovasság egyfajta „ugródeszkának” fogja használni a két helyet, hogy az említett vármegyében és tegyük hozzá, hogy Magyar Bálint szigligeti vártartományában is portyázhasson és hódoltathasson, így az eddig viszonylagos békében élő terület is frontvonallá válhat. A már említett április 27-i levelében a sümegi prefektus azt is tudni vélte Molnár Antal beszámolója alapján, hogy a beglerbég két további szandzsák haderejét is mozgósította és Veszprém környékére rendelte.⁶⁹ Egy másik hírforrás is megerősítette ennek lehetőségét. A városi bíró ugyanis a veszprémi dizdár⁷⁰ magyar feleségétől megtudta, „hogy addig fire nem bocsátnak [a törökök] míg nagy rablást nem tesznek az Zalaságra és csak az napját nem tuggya, mikor indulnal, mert készen vannak.”⁷¹

Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy Ormányi már Hegyesd elfoglalását követően kérte és javasolta, hogy azonnal indítsanak hadat a visszafoglalására. A Csányinak április 19-én írt levelében a következőket írta: „Csak fejenként négy vármegyét vennének ezennel föl és az mellett az győri had és ahol mi népet az urak tehetnének, ellene állhatnának, hogy nem csinálhatná meg, sőt fejenként kellene az vármegyéket föl venni, és ugy reá menni.”⁷²

Ugyanezen levelében megemlítette, hogy Hegyesd elvesztése Gyulaffi László számára a legveszélyesebb, hiszen a birtokában lévő csobánci várat immáron teljesen körül vette a török.⁷³ A sümegi prefektus május 26-i levelében ezért nem is értette, hogy Gyulaffi miért Veszprém alatt portyázott négyszáz gyalogjával, ahol ráadásul igen súlyos vereséget szenvedett a hada⁷⁴, mert „ha Gyulaffy uram

⁶⁶ KOMÁROMY 1907. 132. o.

⁶⁷ KOMÁROMY 1907. 134. o.

⁶⁸ KOMÁROMY 1907. 131. o.

⁶⁹ KOMÁROMY 1907. 134. o.

⁷⁰ KOMÁROMY 1907. 134–135. o.

⁷¹ KOMÁROMY 1907. 135. o.

⁷² KOMÁROMY 1907. 131. o.

⁷³ KOMÁROMY 1907. 132. o.

⁷⁴ Nehéz eldönteni, hogy ez az ugyanaz a vereség-e, amelyről Jarosics Ferenc adott hírt Eck Graf zu Salm und Neuburg győri obristnak 1561. május 31-én Győrben kelt levelében. ÖStA KA AFA 1561-5-5

*Hegyesd alá ment volna anyi néppel és az ot való gerenda fákat el vagdaltatta volna, job lehet volna, – avagy ha egy taracktot vit volna alája, az hegyesdi tornyot egy sokáig le tőrethete volna, mert azt mongyák bizonyal, hogy oly hitván az toron, hogy csak háromszor lűnék, azonnal le romlana. Még az terekek is félnek benne, hogy mikor nagy szél vagon gerendákat hánnak az toron alá.*⁷⁵

Ormányi jóslatát a törökök csakhamar valóságossá tették. Enyingi Török Ferenc a nádornak 1561. július 18-án Pápán kelt levelében azt írta, hogy az ellenség Zalaszentgrótra tört, amelynek városát ugyan felégették (állítólag csupán hat ház maradt épen), de a várát nem tudták elfoglalni.⁷⁶ A következő napon, július 19-én Heránt Péter Nádasdinak Zalabérről írt beszámolójából még pontosabb kép bontakozott ki az eseményekről. Eszerint nem csupán Zalaszentgrótot, hanem Udvarnokot⁷⁷ is elégették a török. A hazafelé tartó portyázókat Ormányi sümegi, Batthyány Ferenc és Zrínyi Miklós hadai, valamint a környékről hírtelen összeszedett felfegyverzett „szegénység”, összesen mintegy négyszáz fő a Tátika és Rezi vár közötti Zalaszántónál támadta meg. Az összecsapásban a magyar „lovagok el nem hagyhatók az szegénységet, hanem az terekkel szemtő szemébe menének, holot az terekeket meg tollók legellőszer”. A harc képe azonban gyorsan megváltozott Heránt leírása szerint akkor, mikor „az szegénység az prédának essék és az másik terek sereg el érkezék és a képpen mind ökkezetek és mi kezettünk sokan halva essének és sebbe. Azt hiszem, hogy az terekbe vesszett mindenestől fogva száz, az kereszténekbénis vesszett száz, hogyha nem több, de főképpen mind az szegénység és az símegi gyalog, ki ennek ez dolognak legfő oka legyen, te nagyságod meg értheti ennek utánna. Eztis tudássára adhatom nagyságodnak, hogy tegnapinapon estvőre szegény Morgai János uram ithon ágyába meg halla.”⁷⁸ A súlyos veszteségek ellenére azonban a fogságba ejtett udvarnokiakat és zalaszentgrótiakat, elhajtott marháikkal együtt sikerült megszabadítaniuk a magyaroknak, ahogyan ez Csoron János szintén július 19-én a nádorhoz írt levelében olvasható.⁷⁹ A devecseri birtokos emellett a magyarok veszteségeiről is részletesen beszámolt: „Azt min jártak, az símegiekben menyi vesszett, meg írja, az én szolgálímban hárma vesszett oda, de bizonyal nem tutyok, ha oda vesztek avagy még

⁷⁵ KOMÁROMY 1907. 135–136. o.

⁷⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 41. d. Enyingi Török Ferenc levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 58.; MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak Nr. 13.

⁷⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

⁷⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Herant Péter levele Nádasdi Tamásnak No. 7. Az összecsapásról még: MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 13.

⁷⁹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

meg jünek. Egyik Albert deák, annak három lóra volt fizetése, másik Oroszi Mihál, én tartotam fel, annak kétt lóra volt fizetése, harmadik egy lovász. Az Battyányi uram szolgálában még bizonyal nem tudom menyien vesztek, de Kapolics István egy szolgáljával el veszett, az lovas legínekbenis vesztek.”⁸⁰ Két nappal később, július 21-én újra beszámolt Nádasdinak a harcban elesettekről. Eszerint „az én szolgálímban három marat oda, Albert deák mely az ű felssége fizetessén három lóval volt, ennek fejét vették. Esmég egy inassom vala Oroszi Mihál, azt nem tudom, ha le váhták avagy fogllyá esset. Harmadik hannagyomnak egy szolgálja, onnit töb nem veszet. Battyányi uram szolgálában Kapollit János veszet, esmég lovászok és lovas legények, négyen vesztek. Mindenestül onnit ötten vesztek. Símegiekben tizenött drabantot értek, hogy vesztek volna, az töbi az föld népe veszet”.⁸¹ Csoron a török veszteségeit is igyekezett számba venni és erről a nádort tájékoztatni: „Az terekekben kedig amint értem Szilán agának fejét vették, Símegeen az feje és Hegyesdben nyolc terek vit egy ffé tereket fel, pokrócban takarták volt, de igen sebes. Egyéb kezensséges terekeis vesztek, számát bizonyal nagyságodnak meg nem írhatom.”⁸² Az összecsapást követően egy héttel Ormányi már azt írta Csányinak, hogy a törökök közül legalább háromszázan haltak meg. Az elesettek közül az előkelőbbeket, ismertebbeket fel is sorolta.⁸³

A Zalaszentgróton és Udvarnokon történekhöz hasonló események megelőzésére Csányi a nádornak írt július 21-i és 22-i levelében is a védelem megerősítését javasolta. Az első írásában azt ajánlotta, hogy Zalaszentgrót mellett a lovasság befogadására palánkot építsenek. Még azt is elnézte volna, hogy a Pethők „makok hasznájért iken szálák az Kesztelt”, mondván jobb ezt eltűrni, mert a hadra nem Balaton partján van szükség.⁸⁴

Második levelében Kinizsi Pál temesi bán és Bátori István erdélyi vajda XV. századi példája alapján tett ajánlatot Nádasdinak a Dunántúl és a Dráván túli szlavóniai területek megerősítésére és vezetésének megszervezésére.⁸⁵

Ormányi augusztus elején a törökök újabb készülődéséről adott hírt Csányinak. A sümegi prefektus augusztus 3-i és 4-i levele szerint az ellenség erőit

⁸⁰ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 78.

⁸¹ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 79.

⁸² MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 9. d. Csoron János levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 79.

⁸³ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 13.

⁸⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Csányi Ákos levele Nadasdi_Tamásnak No. 424.

⁸⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Csányi Ákos levele Nadasdi_Tamásnak No. 425.

Veszprémben összpontosította.⁸⁶ Enyingi Török pedig augusztus 12-én írt erről a nádornak, jelezve, hogy Csoront és Batthyányt is értesítette a fejleményekről.⁸⁷ Négy nappal később, augusztus 16-án Ormányi immáron Nádasdit tájékoztatta a budai beglerbég szándékáról, megjegyezve, hogy Bajazed hegyesdi vajda hol Devecser, hol Sümeg környékén igyekszik lest vetni.⁸⁸ A sümegi prefektus augusztus 20-i levélből kiderül, hogy a vajda az előző napon Tapolcán járt, ahol „terepszemlét” tartott, az ottani bírót pedig buzogánnyal verte meg. Ezt követően a Sümeg körüli erdőbe vette be magát, hogy lest vessen az óvatlanoknak. Emellett a sümegi prefektus arról is hírt adott az edercsiek beszámolója alapján, hogy Tapolcáról a hegyesdi törökök közül egy *„ment volt Hegymagasra által és szabljáját kivonván Zegliget felé megyen volt. Kit mikor meg látott volna az porkoláb Trombitás Balás azonnal föl vonattya a vár kapuját és az reteszt csak által teszi az reteszfőn és csak az retesz főre veri az lakatot. Valami dolog ez, de az edercsi szegén emberek nem jót ítélnék belőle, mert azok az edercsiek inkább mindennap ot ben vannak Zegligetbe, de azonképen Hegyesdbe is bejáznak.”*⁸⁹

A budai beglerbég Dunántúl elleni támadási kedvét még az ősz beállta sem szegte. Ormányi október 24-én kelt levelében Csányinak azt írta, hogy a törökök Székesfehérváron gyülekeznek és nagy valószínűséggel ismét Zalaszentgrótot fogják megtámadni.⁹⁰ Egy héttel később, október 31-én azonban már Ányos Boldizsártól a maga részére kért gyalogot, hogy egy esetleges támadást el tudjon háritani. Emellett szót ejtett Csesznek megtámadásáról, valamint a hegyesdiek újabb lesvetési kísérletéről is.⁹¹ Ugyanezekről, valamint Tátika és Rezi várának állapotáról és a Hegyesden fogságban lévőkről Csányinak is írt még ugyanezen a napon.⁹²

A sümegi prefektus november 1-jén ismét a nádor birtokainak főprefektusának írt levelet, amelyben egyrészt beszámolt arról, hogy az ellenség Veszprémben gyülekezik. Másrészt közölte Csányival, hogy a hegyesdi vajda a fogságba

⁸⁶ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 14.; MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 15.

⁸⁷ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 41. d. Török Ferenc levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 61.

⁸⁸ MNL MKA OL E 0185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Nádasdi Tamásnak. Nr. 20.

⁸⁹ KOMÁROMY 1907. 148. o.

⁹⁰ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 23.

⁹¹ MNL OL MKA E 200 7. tétel Batthyány család. Missilesek fol.: 30.

⁹² MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 20.

esett Farkas Lukács szolgabíróót megkínóztatta azért, hogy tudakozódjon a magyar hadról, illetve arról, miért hordanak Zalaszentgrótra fát.⁹³

Másnap, november 2-án Ányosnak is írt a Veszprémben gyülekező törökökről, ám keserűen jegyezte meg, hogy sem Pápára, sem Devecserre, sem Batthyányit már nem meri zaklatni leveleivel, mert már nem hisznek neki. Batthyány-nyal kapcsolatban pedig megjegyezte, hogy a gróf egyenesen megharagudott rá.⁹⁴

Az események későbbi alakulásából világosan kitűnik, hogy Ormányi saját félelmeit vetítette ki egy esetleges török támadásról írva. A sümegi prefektus november 5-én Csányinak azt írta, hogy a törökök Székesfehérvárról Veszprém érintésével Vázsony vagy Tihany elfoglalására indultak.⁹⁵ Írásának hitelt is adhattak, ám két nappal később, november 7-én Enyingi Török Sennyei Ferencnek, a nádor sárvári prefektusával már azt közölte, *„hogy Vásont meg szállotta volna az török, abban semmi nincsj, mert sem Vásont, sem egyéb helt mást meg nem szállot. Mert ha mi oly bizony dolog lett volna, én kegyelmednek leg ottan meg írtam volna. Az budai bassa mast is Fejérvárot vagyon, de egyéb oka ennél nem volt az ő oda jövésének, kit én bizonynal meg értettem, hanem hogy Paszit vajda Hegyesből ment volt az békhez, ez okáért, hogy Hegyesdet az magyarok meg akarják szállani és segítséget kér volt oda. Az békek ez okáért hítták volt az bassát segítségöl, hiszem hogy immár az bassa sokáig ot nem késik, hanem csjak ezt várja, hogy választot emberit bocsjáltya Hegyesdbe, kik meg lássák, ha töb népet kell bocsjítani oda, avagy el kell törni.”*⁹⁶

Ormányi november 15-én ismét riasztást küldött Csányinak egy várható török portyáról. Levelében kifejtette, hogy *„ez éjel sok terek jut Hegyesdbe be, de lovag terek. Én azt hiszem, hogy rabolni akar. Nem tudá mondani az ember menyí az terek, hogy soknak mondá csak nem tudom kegyelmednek meg írnia az számát. De ha két száz lovon való tereknél töb, tahád nyilován rabolni akar, mert ezt értem, hogy Hamzabék az passával ezt végezte, hogy immár Hegyesdbe két száz lovag és két száz gyalog lakjék. Szabadon el lakhatik kedig immár, anyi házat csináltak benne, amint értem.”*⁹⁷

A törökök év végén azonban végül végrehajtottak egy sikeres portyát. Pereszi István december 23-án azt írta Csányinak Keszthelyről, hogy negyven lo-

⁹³ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 21.

⁹⁴ MNL OL MKA E 200 7. tétel Batthyány család. Missilesek fol.: 30.

⁹⁵ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 22.

⁹⁶ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Török Ferenc levele Sennyei Ferenchez No. 3.

⁹⁷ MNL MKA OL E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. 26. d. Ormány Józsa levele Csányi Ákosnak. Nr. 24.

vasuk a mintegy háromszáz lovast számláló ellenséget nem támadhatta meg, hanem csak Hegyesdig kísérték őket. Onnan pedig a törökök az elrabolt javakkal és foglyaikkal Veszprémbe mentek tovább.⁹⁸

Hegyesdet a keresztény csapatok a következő, 1562. év tavaszán visszafoglalták, így Zala és Vas vármegyék lakosainak közvetlen fenyegetése ugyan megszűnt, ám a Bakony és a Balaton-felvidék átjáróit csak Veszprém 1566. évi visszaszerzésével sikerült újra lezárni a török portyák előtt.

„A hitetlenek előre haladva Veszprém várát elfoglaltak”⁹⁹

1566. május 1-jén a 72 éves Szulejmán szultán elindult hetedik és egyben utolsó Magyar Királyságba vezetett hadjáratára. A háború, hasonló módon, mint 1552-ben, újra Erdélyéért folyt, de Erdélyen kívül. A Habsburg udvar ugyanis nem tett le azon szándékáról, hogy megszerezze a János Zsigmond kezén maradt Szapolyai országrészt. Ehhez pedig a császár az 1565 decemberében összehívott augsburgi birodalmi gyűlésen kért segítyt a rendektől, akik Istvánffy Miklós szerint egy igen jelentős had, 40 000 gyalogos és 8000 lovas (azaz dupla Römermonátnyi segély) kiállítását szavazták meg. Az Augsburgban folyó tárgyalásokkal párhuzamosan a császár megbízta Károly főherceget, hogy Pozsonyba hívja össze a magyar rendeket.¹⁰⁰ Természetesen a császár szándékai nem maradtak rejtve a Porta előtt sem. Mivel a szultán semmiképpen sem akarta elveszíteni Erdély feletti hatalmát, így már 1565 végén, 1566 elején egy újabb hadjárat megszervezésére adott parancsot. Ráadásul Szulejmán közvetlen környezetében 1565-ben nagyon fontos személycserék zajlottak le. Júniusban meghalt Semiz Ali nagyvezír, akinek a helyére a szultán az addigi másodvezírt, Szokollu Mehmedet nevezte ki. A személyi változások fontos kihatással voltak az Oszmán Birodalom külpolitikájára, hiszen az az eddigi gyakorlathoz képest merevebb és agresszívebb lett. A harcok hamarosan kiújultak a magyar hadszíntéren, egészen pontosan a horvát végvidéken.¹⁰¹ Azt mondhatjuk tehát, hogy az új nagyvezír hatalmi ambíciója, valamint II. Miksa császár és magyar király erdélyi politikája egy irányba hatottak: egy újabb (Szulejmán esetében az utolsó) szultáni hadjárat megindítását indukálták.

⁹⁸ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 28. d. Perneszi István levele Csányi Ákosnak. Nr. 2.

⁹⁹ KARÁCSON 1916. 76. o.

¹⁰⁰ Abschiedt der Römischen Keyserlichen Maiestatt und gemeiner Stendt auf dem Reichsttage zu Augspurg Anno Domini MDLXVI auffgericht. Mainz 1566.; FORGÁCH 1982. 244–256. o.; ISTVÁNYFY 2003. 388–389. o.

¹⁰¹ FORGÁCH 1982. 255–256. o.; VARGA 2016. 192–199. o.

A szultáni főszereg megérkezése előtt a helyi török erők is akcióba léptek. Elsőként 1566. április 24-én egy rajtaütéssel elfoglalták Ajnácskót és az ottani magyar őrséget lemészárolták.¹⁰² Ezt követően a budai beglerbég, Arszlán (Oroszlán) pasa¹⁰³ vette ostrom alá Palotát. Hadaival 1566. június 5-én este körülvárta a stratégiai fontosságú végházat és hozzálátott ostromához. A pasa azonban június 16-án dolgavégezetlenül elvonult a Túri György által védelmezett erősség falai alól, mivel felderítői azokat a szekereket vélték a felmentő had közeledésének, amelyeket Eck Graf zu Salm győri obrist¹⁰⁴ Győr védműveinek megerősítésére küldött ki, hogy a környező bakonyi erdőkből fát hozzanak. A Győr mellett június közepére összegyűlt birodalmi, vármegyei, végvidéki és magánhadak, mintegy 15 000 fő, ekkor ellentámadásba kezdett.¹⁰⁵

Arszlán budai beglerbéget követően az összegyűlt német és magyar hadak vezetői támadást terveztek. Istvánffy történeti munkája szerint a Palota alá vonult keresztény táborban élénk vita alakult ki arról, hogy a sereg Veszprém vagy Tata ellen vonuljon. Az előbbi mellett az szólt, hogy csak mintegy húsz kilométernyire volt, és az ostromot „régi s erőtelen kerítéssel az álgylövőseket meg nem állhatná.”¹⁰⁶ A haditanácson résztvevők egy része azonban a stratégiai fontosságú átkelőhely, Tata megtámadása mellett kardoskodott, mondván közelebb van Komáromhoz és Gyórhöz,¹⁰⁷ őrsége pedig gyakran portyázik a keresztény kézen maradt területeken.¹⁰⁸ Egy német nyelvű hírlevél arról tudósított, mikor Salm és gróf Georg von Helffenstein Palotára érkezett, azt határozták el Túri Györggyel egyetértésben, hogy Veszprém alá vonulnak.¹⁰⁹ Verancsics is ez utóbbiról tett említést.¹¹⁰ Sajnos, az év végén összeállított hadijelentés nem számolt be erről az eseményről, azonban az Udvari Haditanács protokollum könyvének bejegyzései, valamint a Német-római Birodalom vicekancellárjának, Johann Ulrich Zasius

¹⁰² ORTELIUS 1665. 104. o.

¹⁰³ A pasa személyéről Istvánffy Miklós adott nem túl hízelgő leírást: „Maga is [Arszlán pasa] semmit nem késvén, holott tudná Szulimánt rövidnap népét megindítania, amint-hogy felháborodott elmével lévén, s mindennap ópiumot evén s égett bortól megrésze-gyűlvén elvégezé magában habahurgya tanácsából, hogy annak jövetelit megelőzvé, s az hadakozást elkezdené, ítélvén azt, hogy azzal az szolgálattal fejedelmének kedvét találná.” ISTVÁNYFY 2003. 391. o.

¹⁰⁴ Ezredes, Győr végvidéki főkapitány

¹⁰⁵ VERANCSICS 1981. 119. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNYFY 2003. 393. o.

¹⁰⁶ ISTVÁNYFY 2003. 393. o.

¹⁰⁷ KELENIK 1998, 47–48. o.

¹⁰⁸ FORGÁCH 1982. 258–259. o.; VERESS D. 1983. 96. o.; ISTVÁNYFY 2003. 393–394. o.

¹⁰⁹ Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹¹⁰ VERANCSICS 1981. 120. o.

von Rabensteinnek¹¹¹ Ágost szász választófejedelemnek küldött jelentése némi-
képpen árnyalja a fent említetteket. Az előbbiben található, a kimenő iratokról
készített rövid összefoglalásokból kiderül, hogy Salm és Helffenstein már június
20-át megelőzően eljuttatott Bécsbe egy szakvéleményt arról, hogyan tervezik
a további hadműveleteket.¹¹² Az nem kizárt, hogy a tervezetről a döntés a palota-
i táborban született, ám annyi bizonyos, hogy a hadművelet nem Palota alól
indult és nem csupán Veszprém volt az eredeti iránya.¹¹³ Állításom alátámasztá-
sára három, különböző helyről származó forrást is szeretnék megemlíteni. Egy-
részt Zasius június 25-i levelében a következőket olvashatjuk: „A győri tábor Tatát
akarja elfoglalni... Tata felé indultak.”¹¹⁴ Kétség sem férhet ahhoz, hogy a birodalmi
vicekancellár első kézből értesülhetett a tervezett hadjáratról, amely úgy tűnik,
hogy június végével meg is indult. Másrészt Leonhard Tievesch Körmöcbánya
Bécsbe rendelt jegyzőjének július 2-án a császárvárosból küldött jelentéséből ki-
derül, hogy a haditanácskozáson eldől, hogy a keresztény sereg először Tatát,
majd Veszprémet, végül pedig Székesfehérvárt támadja meg.¹¹⁵ Az Udvari Ha-
ditanács ugyanis június 26-án Christoph Teuffel főélelmestert¹¹⁶ arra utasította,
hogy élmezse a Tata alatt álló zsoldosokat.¹¹⁷

A tervezett támadásra azonban ekkor még nem került sor, ugyanis már a
hadjárat elején más irányt vettek az események. Zasius a szász választófejede-
lemnek június 25-én írt jelentésében a következőképpen számolt be: „Tata felé
indultak, de rögtön Fehérvárnak tértek el. A török táborát akarják meglepni.”¹¹⁸ A biro-
dalmi vicekancellár július 2-án, illetve Tievesch július 5-én arról számolt be, hogy
Arszlán pasa elkerülte az összecsapást és Budához vonult vissza erőivel.¹¹⁹ A
remélt összecsapás (ismét) elmaradt, ám az elfogott törökök azt vallották, hogy
a veszprémi bég 300 lovasával portyára indult. Minden elbeszélő forrásunk és
a már többször említett 1566. évi hadijelentés is beszámol erről az eseményről
hosszabban-rövidebben.¹²⁰ A legjelentősebb eltérést a két legrészletesebb beszá-
molóban találhatjuk. A német hírlevél, illetve Tievesch július 5-i jelentése szerint

¹¹¹ Allgemeine Deutsche Biographie 1898. 706–708. o.

¹¹² ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Wien Registratur (Reg.) Band (B) 146 Fol.: 154r No. 121.;
ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 154r No. 123.

¹¹³ Mint látni fogjuk Palotán át vonultak végül a keresztény hadak Veszprém alá.

¹¹⁴ MARCZALI 1882. 73. o.

¹¹⁵ MATUNÁK 1897. 267. o.

¹¹⁶ A XVI–XVII. századi ellátásról lásd: KENYERES 2002. 163–202. o.; KENYERES 2004. 337. o.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 157r No. 175.

¹¹⁸ MARCZALI 1882. 72. o.

¹¹⁹ MARCZALI 1882. 73. o.; MATUNÁK 1897. 273–274. o.

¹²⁰ ÖStA KA AFA 1566-13-3.; Wahrhaftte neue Zeitung...1566., ORTELIUS 1665. 104. o.;
VERANCSICS 1981. 120. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNFY 2003. 394. o.

Magyar Bálint¹²¹ magyar lovasaival elővédként Tata felé vonult, amikor is öszszetalálkoztak hét törökkel. Az összecsapásban közülük kettőt levágtak, kettőt elfogtak, három pedig feltételezhetően elmenekült. A két fogságba esettel viszsziettek a keresztény táborba és a vallatás során ezek számoltak be a veszprémi helyzetről.¹²² Ezzel szemben Istvánffy leírása szerint Török Ferenc küldte ki Csokonai Demetert lovasaival portyázni, akik egy török rabot hoztak.¹²³ A kihallgatását követően a magyarok igyekeztek rávenni Salmot, hogy használja ki az alkalmat és támadja meg Veszprémet. Zasius július 2-i jelentésében azt írta, hogy leginkább Túri járt ebben az élen, ő győzte meg a győri obristot.¹²⁴ Ezzel szemben a „magyar Lívius” a volt palotai királyi hadnagyon kívül Török és Gyulaffy nevét is megemlíti, mint akik a Veszprém elleni támadás mellett kardoskodtak.¹²⁵

A had vonulása tehát ismét új irányt vett és Palota érintésével Veszprém felé indult meg.¹²⁶ A rendelkezésünkre álló források ezt követően közel ugyanazt az eseménysort mesélik el, azaz, hogy Salm és Helffenstein magyar és német zsoldosaival június 29-én a vár ostromához kezdett, majd a következő napon rohammal el is foglalták. Első látásra Istvánffy leírása alapján azt is feltételezhetnénk, hogy a keresztény sereg rajtaütéssel foglalta el Veszprémet.¹²⁷ A legnagyobb különbséget azonban nem ebben találhatjuk, hanem a veszprémi fal leomlásának megörökítésében. A „magyar Lívius” szerint ugyanis ez két alkalommal is megtörtént. Már az elfogott rab és Csokonai Demeter is úgy nyilatkozott, „*hogy annak az helynek kerítése oly erőtlen volna, hogy mikor őreá [Csokonai Demeter] s az társaira, az vár alatt látván őket, az kisebbik ágyút kilőtték volna, az kőfal ledőlven az is együtt véle nagy ropogással az hegyen aláhengörödött volna.*”¹²⁸ Majd szerinte az ostromló sereg megérkezése után „*az kerítésnek más része is az óság miatt erőtlen lévén, két álgyúval együtt s azoknak pattantyúsokkal az pornak sebessége miatt leromla.*”¹²⁹

Istvánffy tehát azt az eseményt, amikor a saját tüzérség lövésétől a vár fala leomlott, Csokonai portyájával kötötte össze. Ezzel szemben a többi magyar és német nyelvű forrás mindegyike arról számolt be, hogy ez az esemény a keresz-

¹²¹ A német hírlevél szerint Magyar Túri György alárendeltje volt. Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹²² Wahrhaftte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 274. o.

¹²³ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁴ MARCZALI 1882. 73. o.

¹²⁵ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁶ MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles 22. d. No. 14.

¹²⁷ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁸ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

¹²⁹ ISTVÁNYFY 2003. 394. o.

tény sereg megérkezését követően történt, bár ezen leírások között is találunk el-
térést. Forgách és Verancsics csak röviden említi a fal ledőlését. Előbbi ráadásul
úgy tudta, hogy a keresztény sereg megérkezésével pont egy időben és véletle-
nül történt ez.¹³⁰ A német nyelvű hírlevél már részletesebben szól az eseményről.
Eszerint június 29-én Salm és Helffenstein utasítására megkezdődött a sáncok
építése és a vár lövetése. Az ostromlottak erre heves ágyútűzzel válaszoltak és
ennek során dőlt le a fal.¹³¹ Tielesch július 5-i jelentése, valamint a selmebányai
tanácsosok Körmöcbányára írt július 14-i levele azonban másképpen írja le a tör-
ténetet. Utóbbi azt említi meg, hogy a gróf (azaz Salm) körüllovagolta a várat,
hogy megszemlélje gyenge pontjait. Ekkor lőttek rá, amely a fal leomlását okoz-
ta.¹³² Tielesch ennél részletesebben számolt be az eseményekről. Szerinte Salm
maga mellé vette Hans von Ruebert egy zászló német lovassal, hogy felderítse a
vár gyenge pontjait. Az őrség megpróbálta lelőni, de kísérletük félresikerült, így
dőlt le egy egész nagy falszakasz. Salm állítólag ekkor felkiáltott: „Ej! Ezt Isten
akarta! Ez egy jel, hogy az Úristen kezünkbe akarja adni Veszprémet!”¹³³ Abban mind
Tielesch, mind a selmebányaiak levele megegyezik, hogy a győri végvidéki fő-
kapitány a leomlott falszakasz ellen irányította ágyúit, hogy az őrség ne tudja
újjaépíteni.¹³⁴ Ezek szerint tehát a keresztény tüzérség csak a fal ledőlése után
kezdte meg működését. Az események időrendjének meghatározásánál termé-
szetesen fontos figyelembe vennünk az év végén összeállított hadijelentést is,
ám a kivonatban csak azt olvashatjuk, hogy a veszprémi nagyágyú mozgása
okozta a védők sorsát megpecsételő katasztrófát.¹³⁵

Az ostromlottak megpróbálták az ostromlók ágyúit beszegezni. A selme-
bányaiak leveléből kiderül ugyanis, hogy éjszaka 60 török kitört a várból, ám
a megépített ostromsáncokba helyezett gyalogság visszaverte támadásukat.¹³⁶

Másnap, június 30-án, vasárnap reggel a magyar és német vitézek prédiká-
ciót hallgattak, majd reggel kilenc órakor háromszor Jézust kiáltottak, és három
ágyút elsütöttek. Salm és Helffenstein ötezer főt jelölt ki mindkét nációból, hogy
három különböző irányból rohamot intézzenek. A németek első rohamoszlopá-
nak (négyzászlónyi gyalogos) a leomlott fal ellen, míg a másodiknak (kétzász-
lónyi gyalogos) a vár túloldala ellen kellett támadnia. A magyarok pedig a vár
kapuja ellen rohamoztak. Ez utóbbit írta le Forgách a történeti munkájában: „A

¹³⁰ VERANCSICS 1981. 120. o.; FORGÁCH 1982. 258. o.

¹³¹ Wahrhaftte neue Zeitung...1566.

¹³² MATUNÁK 1897. 270. o.

¹³³ MATUNÁK 1897. 274. o.

¹³⁴ MATUNÁK 1897. 270., 274-275. o.

¹³⁵ ÖStA KA AFA 1566-13-3

¹³⁶ MATUNÁK 1897. 270. o.

magyarok szekercékkel bedöntik a kaput, mások létrákon kapaszkodnak; elsőnek Gyulaffy László rontott be emberivel a kapun, és tüzes csóvákat vetett a tetőkre; rövidesen behatoltak a németek is; ugyanakkor véletlenül felrobbant a lőpor is.”¹³⁷ Egész napon át tartó harc alakult ki, amelyben az őrség valamennyi tagját, kivéve három magyart, levágták. A nők és a gyerekek életben maradtak, mivel egy templom boltozata alá húzódtak.¹³⁸ Istvánffy megjegyezte, hogy egy „szép ékes termetű” lányt Hatstatt kapott ajándékba.¹³⁹ Az ostromlók is nagy veszteséget szenvedtek, hiszen kétszáz fő halt meg közülük.¹⁴⁰ Teuffelt az Udvari Haditanács július 18-án arra utasította, hogy a Veszprém alatt megsebesült zsoldosok ellátását biztosítsa.¹⁴¹ A keresztények hatalmas zsákmányhoz jutottak (lovak, arany, ezüst és ruhák).¹⁴² Istvánffy és Forgách megjegyezte, hogy a német és a magyar had tagjai összeveszték a prédán. Közöttük is komoly küzdelem alakult ki.¹⁴³

Veszprém visszafoglalásáról Nádasdi Kristóf június 30-án a keresztény táborból Kanizsai Orsolyának a következőket írta: „Ezt írhatom nagyságodnak, hogy Palatárúl jüénk az hadal ide Beszprím alá júniusnak 29. napján és harmincadik napján, az az vasárnap ustromlok mind az egész hadal és az úr isten kezünkbe adá és kezenkbe vagyon. Az úr isten tarcsja meg nagyságodat minden javával.”¹⁴⁴ Míg a következő napon a nádor özvegyének azt vetette papírra: „Veszprímet hátra vette ű felsége népe, kibűl dícsírtessék az úristen, ki az tebités vissza aggya csjak, hogy bízunk és hígyünk ű istenségébe.”¹⁴⁵ A sikerről már július 1-én értesültek Bécsben. Tievesch július 2-án kelt levele szerint előző este 9 órakor érkezett postalovakon a császárvárosba a hír. Eszerint mintegy 5000 török (!) meghalt az ostrom során, míg az asszonyok és a gyerekek zsákmánnyá lettek.¹⁴⁶

Salm gondoskodott Veszprém védelméről. Túri Györgyöt¹⁴⁷ és Széchenyi Mihályt¹⁴⁸ rendelte oda. Utóbbi mellé saját lovasságát és kétszáz gyalogost adott.¹⁴⁹

¹³⁷ FORGÁCH 1982. 258. o.

¹³⁸ Wahrhaffte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 270. o., 275. o.

¹³⁹ ISTVÁNFY 2003. 394. o.

¹⁴⁰ Wahrhaffte neue Zeitung...1566.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 167r. No. 129.

¹⁴² Wahrhaffte neue Zeitung...1566.; MATUNÁK 1897. 268. o., 270. o., 275. o.

¹⁴³ FORGÁCH 1982. 258. o.; ISTVÁNFY 2003. 394. o.

¹⁴⁴ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles. Nadasdi Kristóf levele Kanizsai Orsolyának. Nr. 14.

¹⁴⁵ MNL OL MKA E 185 Nádasdy cs. lt. Missiles 4. d. Batthyány Ferenc levele Kanizsai Orsolyának. Nr. 28.

¹⁴⁶ MATUNÁK 1897. 268. o.

¹⁴⁷ MATUNÁK 1897. 270–271. o.; PÁLFFY 1998. 110. o.

¹⁴⁸ PÁLFFY 1998. 110. o.

¹⁴⁹ ISTVÁNFY 2003. 395. o.

Élelmet azonban nem találtak a várban, ezért Salm Kanizsai Orsolyának július 2-án írt levelében kérte, hogy az özvegy nádorné küldjön lisztet, bort és marhát.¹⁵⁰ Az Udvari Haditanács pedig július 7-én Teuffelt utasította, hogy Palotát és Veszprémet lássa el élelemmel.¹⁵¹ Úgy tűnik azonban, hogy ez a későbbiekben is komoly problémát okozott, hiszen Salm és Helffenstein még júliusban is kérte az ellátás megszervezését.¹⁵² A vár és környéke egyébként annyira elpusztult már, hogy a győri obrist kénytelen volt újra Győrhöz visszavonulni.¹⁵³

Veszprém visszafoglalásáról az első bejegyzés az Udvari Haditanács protokollumában július 4-i dátummal szerepel.¹⁵⁴ Három nappal később pedig Salm és Helffenstein dicséretet és köszönőlevelet kapott az uralkodótól Palota felmentéséért és Veszprém elfoglalásáért.¹⁵⁵

Összegzés helyett

Veszprém stratégiai szerepe miatt a hadakozó felek számára kulcsfontosságúnak számított birtoklása. A nyírbátori szerződést követően kitört háborúban a vár két alkalommal is gazdát cserélt. A püspöki székhely oszmán megszállásával megnyílt az út a Balaton-felvidék és Zala vármegye, valamint a Bakony átjáróin keresztül a Kisalföld és Alsó-Ausztria felé. A székesfehérvári bég ezt kihasználva, egyfajta „ugródeszkának” használva a várat folyamatosan portyákat vezetett az említett vidékekre. Ennek egyik legjelentősebb eseménye Hegyesd 1561. évi elfoglalása volt. A kis várat a következő esztendőben a végvidéki és vármegyei erők foglalták vissza. A keresztény csapatok magát Veszprémet 1566-ban foglalták vissza. Arszlán budai beglerbég sikertelen palotai ostromát követően az összegyűlt német és magyar hadak támadták meg a várat. Majd a sikeren felbuzdulva Tatát, Gesztest és Vitányt is visszahódították.

¹⁵⁰ MNL MOL MKA E 185 Nádasdy család lt. Missiles 30. d. No. 2.

¹⁵¹ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 162v No. 37.

¹⁵² ÖStA KA HKR Wien Expedit (Exp.) B 145 Fol.: 124v, ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 127r; ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 129r; ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 131v

¹⁵³ ORTELIUS 1665. 104. o.; MATUNÁK 1897. 270. o.

¹⁵⁴ ÖStA KA HKR Wien Exp. B 145 Fol.: 121v; HUNGLER 1986. 67–70. o.

¹⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 162v No. 43.; ÖStA KA HKR Wien Reg. B 146 Fol.: 163r No. 48.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ERDÉLYI Gyula (1913): *Veszprém város története a török idők alatt*. Egyházmegyei Könyvkiadó, Veszprém.
- FORGÁCH Ferenc (1982): *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa király-sága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- GEUFFROY, Antoine (1568): *Erste Theil, der Hoffhaltung Des Türckhischen Keyzers vnd Othomannischen Reichs Beschreibung*. Basel.
- HATVANI (Horváth) Mihály (1858): *Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból II, 1538-1553*. Monumenta Hungariae historica. Diplomataria Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak., 2. Eggenberger Ferdinánd akadémiai, úgy Geibel, Hartleben, Kilian egyetemi, Lampel, Lauffer és Stolp, Osterlamm, Pfeifer, Ráth pesti, Haas bécsi könyvárusoknál, Pest.
- HUNGLER József (1986): *A török kori Veszprém*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4., Veszprém.
- ISTVÁNFY Miklós (2003): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Balassi Kiadó, Budapest.
- KANÁSZ Viktor (2022): *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)*. Doktori disszertáció, Pécs, 2022.
- KARÁCSON Imre (1916): *Török történetírók*. III. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KELENIK József (1998): *Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában*. In: Fatuska János–Fülöp Éva Mária–ifj. Gyüszli László (Szerk.): *Tata a tizenöt éves háborúban*. Annales Tataienses I. Mecénás Közalapítvány, Tata. 59–76.
- KOMÁROMY András (1907): *Magyar Levelek a XVI. századból*. *Magyar Történelmi Tár*. Új évfolyam VIII. 121–160., 387–436.
- KOMÁROMY András (1909): *Magyar Levelek a XVI. századból*. *Magyar Történelmi Tár*. Új évfolyam X. 211–239.
- MARCZALI Henrik (1882): *Regesták a külföldi levéltárakból*. Athenaeum r. Társ. Könyvkiadó, Budapest.
- MATUNÁK Mihály (1897): *Veszprém ostroma és visszafoglalása 1566. június 30-án*. *Had-történelmi Közlemények* 10. 266–276.
- ORTELIUS, Hieronymus (1665): *Ortelius Continuatus, Das ist Der Ungarischen Kriegs-Empörungen ferner Historische Beschreibung oder zweyter Theil...* Verlag Paul Fürsten, Frankfurt am Main.
- PÁLFFY Géza (1998): *A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század)*. In: *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém törökkori emlékeiről*. Szerk.: Tóth G. Péter. *Veszprémi Múzeumi Konferenciák* 9. Veszprém. 1998. 91–188. o.
- SZALAY Ágoston (1861): *Négyszáz magyar levél a XVI. századból 1504-1560*. Landerer és Heckenast, Pest.
- SZÁNTÓ Imre (1970): *Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedés a Dunántúlon 1552-ben*. *Veszprém Megyei Múzeumok közleményei* 9. 49–54.

- SZÁNTÓ Imre (1985): *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
- THÚRY József (1896): *Török történetírók*. II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TINÓDI Lantos Sebestyén (1554): *Chronica első reszebe Ianos kiral halalatul fogva ez esztendeig Dunan innet Erdel orszaggal löt minden hadac, vesződelmec revidedön szép notakval enökbé vadnac, mas reszebe külömb külömb idökbé és országokba löt dolgoc, istoriac vannac*. Kolozsvár.
- VARGA Szabolcs (2016): *Leónidász a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508-1566)*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs-Budapest.
- VERANCSICS Antal (1981): *1504-1566 Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)*. Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bessenyei József. Magyar Helikon Kiadó, Budapest.
- VERESS D. Csaba (1983): *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest.
- Wahrhafte neue Zeitung aus Ungarn... von eroberung der Festung Wesperrn*. S. I. 1566.

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Pétfürdői Közösségi Ház és Könyvtár	Pétfürdő
Somfai Balázs	Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár	Székesfehérvár
Wágner Lászlóné	Veszprém

Honoráriumról lemondottak:

Balogh Ferencné
 Dr. Dunkel Zoltán
 Kovács Győző Gyula
 Sashalmi Dávid
 Sashalmi István
 Sebő József
 Dr. Vámos Eszter